

Модуль 3

Особливості судово-медичної експертизи щодо окремих категорій справ та постраждалих осіб

Урок 2

Особливості призначення та проведення судово-медичної експертизи у справах щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом

Юлія Змієвська — лікарка судово-медична експертка Луганського обласного бюро судово-медичної експертизи, PhD в галузі медицини;

Людмила Вигівська — адвокатка, голова Громадської організації “Інтегро”, членкиня “ЮрФем”, кандидатка юридичних наук.

План конспекту:

1. Віддалені клінічні наслідки для потерпілих, пов'язані зі злочином СНПК. Можливості експертизи у встановленні причинно-наслідкових зв'язків між злочином та хронічним розладом здоров'я;
2. Проведення судово-медичної експертизи на підставі медичної документації без присутності постраждалої особи та її огляду експертом/кою;
3. Особливості даної категорії справ та потерпілоорієнтовані підходи.

*За аналогією до відео уроку, цей конспект є компіляцією коментарів експертки та адвокати.

01

Віддалені клінічні наслідки для потерпілих, пов'язані зі злочином СНПК. Можливості експертизи у встановленні причинно-наслідкових зв'язків між злочином та хронічним розладом здоров'я.

СНПК — сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (англійською Conflict-Related Sexual Violence (CRSV)). За Кримінальним кодексом України відповідальність наставатиме за ст. 438 — воєнні злочини. СНПК не є новою практикою, притаманною тільки російсько-українській війні.

Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 року, ратифікований Україною 21.08.2024 року у ст. 8 закріплює, що: «для цілей цього Статуту «воєнні злочини» означає, у тому числі, інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь:

...

xxii) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена в підпункті (f) пункту 2 статті 7, примусова стерилізація чи будь-яка інша форма сексуального насильства, яка також становить грубе порушення Женевських конвенцій».

Усі ці форми сексуального насильства вчинялись нападниками у безлічі воєн і станом на сьогодні міжнародними інституціями напрацьовано ґрунтовні стандарти розслідування таких злочинів і поводження з постраждалими від них.

У зв'язку з тривалим часом між злочином та проведенням СМЕ, відсутністю доступу постраждалих до медичної допомоги та правосуддя одразу після вчиненого насильства, **метою СМЕ випадках СНПК може бути документування віддалених наслідків.**

З огляду на комплексність шкоди фізичному здоров'ю важливу роль при проведенні СМЕ відіграватиме:

- **медична документація**, яка містить інформацію про тілесні ушкодження, інші стани та захворювання, пов'язані з СНПК та незаконним утриманням – якщо постраждалі самостійно звертались у заклади охорони здоров'я через певний час після нападу, або ж результати медичних оглядів, задокументовані після звільнення з полону/місць незаконного утримання;
- **результати попередньо проведених обстежень, які доповнюють клінічні дані** (лабораторні дослідження, рентгенограми тощо);
- **медична історія** постраждалих осіб до вчиненого насильства;
- **можливість залучення до проведення СМЕ профільних клінічних спеціалістів.**

Під час проведення СМЕ можливо встановити:

- наявність хронічного розладу здоров'я (за медичними критеріями);
- Чи відповідає характер отриманої травми можливому механізму розвитку цього розладу;
- Механізм формування ускладнення чи хронізації;
- Чи міг травмувальний фактор спричинити стійку втрату працездатності /спровокувати загострення вже існуючого захворювання / викликати декомпенсацію хронічних станів;
- Ступінь втрати працездатності і тривалість розладу здоров'я, його стійкість та наслідковість.

02

Проведення судово-медичної експертизи на підставі медичної документації без присутності постраждалої особи та її огляду експертом/кою

У випадках, коли тілесні ушкодження повністю загоїлись, зокрема, без видимих змін (рубців, деформацій тощо), а також за наявності у постраждалої особи медичної документації, ми рекомендуємо **не** залучати її/його до судово-медичного огляду. Такий підхід є **орієнтованим на постраждалих**, оскільки допомагає уникнути недоцільних обстежень, необхідності повторно розповідати про обставини скоєного злочину і водночас може забезпечити умови для проведення СМЕ.

Яка медична документація може бути використана для СМЕ в таких випадках?

В цілому, будь-яка медична документація може бути корисною, якщо вона містить коректний опис виявлених змін (якщо говорити про тілесні ушкодження – їх розташування на тілі, вид, візуальні ознаки, розміри).

Приклади медичної документації, яка може бути використана:

- форма первинної облікової документації № 511/о «Довідка №__ про фіксацію тілесних ушкоджень»;
- форма первинної облікової документації № 028/о «Консультативний висновок спеціаліста»;
- форма первинної облікової документації № 027/о «Виписка із медичної карти амбулаторного (стаціонарного) хворого»
- медична документація, створена в рамках відновлювальних (постізоляційних, реінтеграційних) заходів, передбачених постановою КМУ від 15.03.24 №296;
- форма первинної документації № 003/о «Медична карта стаціонарного хворого»;
- форма первинної облікової документації № 025/о «Медична карта амбулаторного хворого» (форма № 025/о).

Ми радимо перед призначенням СМЕ провести попередню підготовку, оцінивши:

- чи зверталась потерпіла особа за медичною допомогою;
- яка медична документація, що засвідчує наявність тілесних ушкоджень та інших станів, спричинених СНПК, вже наявна в матеріалах справи;
- чи містить медична документація докладний опис скарг постраждалої особи, результати огляду та задокументовані знахідки (наприклад, опис тілесних ушкоджень);
- якщо така медична документація наявна у постраждалої особи, вона має бути долучена до матеріалів справи;
- чи наявна медична історія постраждалої особи до випадку СНПК або чи можуть медичні заклади, до яких зверталась постраждала особа, надати їй таку документацію (в певних випадках через умови окупації медичні записи можуть бути втрачені або недоступні);
- чи наявні будь-які записи медичного характеру у благодійних/гуманітарних організацій, що надавали допомогу на територіях, де перебувала потерпіла особа.

03

Особливості даної категорії справ та потерпілоорієнтовані підходи

Слідчим та прокурорам/кам, які розслідують СНПК важливо знати та застосовувати ряд основоположних актів з цих питань.

Зокрема, як один з основоположних документів слід згадати Посібник (керівництво) з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання (**Стамбульський протокол**), поданий Верховному Комісару Організації Об'єднаних Націй з прав людини 09.08.1999 року.

Попри те, що Посібник зосереджується на катуваннях взагалі, він визначає правила виявлення фактів сексуального насильства, стандарти правильної фіксації катувань сексуального характеру, включаючи зґвалтування, надає детальні рекомендації щодо проведення оглядів та медичних і психологічних експертиз (див. пункт 8 «Катування сексуального характеру, включаючи зґвалтування» підрозділу D «Обстеження та експертиза після застосування певних видів катувань» Розділу V. «Фізичні докази катувань»,).

Окрім іншого, у Посібнику наведено статистичні дані досліджень 90-х років, за якими у військовополонених і жертв зґвалтування, які піддавалися жорстокому поводженню, протягом всього життя відмічаються посттравматичні стресові розлади, розповсюдженість яких складає від 80% до 90%.

В розумінні українського правозастосування ПТСР (посттравматичний стресовий розлад) діагностується лікарями-психіатрами. Водночас для визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень необхідна саме судово-медична експертиза, яка спроможна оцінити наслідки травми для здоров'я та працездатності потерпілої особи. Видається необхідним встановлення не тільки факту СНПК, а й його наслідків для постраждалих осіб. Тому рекомендуємо за наявності підстав, призначати судово-медичні експертизи для визначення ступеню ушкоджень в справах СНПК.

Задля мінімізації повторного травмування потерпілої, така судово-медична експертиза може бути проведена на основі наявної медичної документації, про що вже зазначалось у цьому уроці.

Ще один рекомендований до опрацювання, ґрунтовний та практичний документ – **Міжнародний Протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті**. Сформульовані в Протоколі принципи поводження з потерпілими, які включають повагу до автономії потерпілих, отримання інформованої згоди на всіх етапах документування, оцінку ризиків, конфіденційність тощо.

У Протоколі наголошується, на тому, що: «Відсутність документальних, судово-медичних, фізичних або аудіо-візуальних доказів сексуального насильства не означає, що не можна домогтися правосуддя за такі злочини. У міжнародних судах, таких як МКС, фізичні та судово-медичні докази не є обов'язковими для доведення сексуального насильства як міжнародного злочину. Міжнародні злочини можна встановити виключно на підставі свідчень постраждалих та інших свідків. Міжнародні суди і трибунали здебільшого спираються на свідчення свідків, і процеси, побудовані майже виключно на свідченнях постраждалих та інших свідків, приводили до успіху звинувачення та обвинувачувальних вироків».

Водночас, у Протоколі приділено увагу медично-правовим доказам, які можуть бути присутні: «Надаючи допомогу постраждалим від зґвалтування та насильства сексуального характеру, фахівці в сфері охорони здоров'я можуть збирати наративні історії випадку (-ів), оглядати тіло постраждалої особи, документувати свої знахідки та збирати криміналістичні зразки з конкретною метою підтвердження випадків сексуального насильства в судочинстві. Докази, що створюються в результаті такого процесу, є одним з видів медично-правових доказів.

Збір медично-правових доказів охоплює (1) документування різних аспектів історії, отриманої від постраждалої особи, медичного огляду та його результатів для підтвердження, а також, якщо є можливість, (2) збір фізичних доказів – криміналістичних зразків – з тіла постраждалої особи.

(1) Документування охоплює:

- документування медичної історії пацієнта;
- документування досвіду сексуального насильства постраждалої особи;
- запис результатів медичного огляду — який може включати наявність фізичного ушкодження будь-якої частини тіла, а також аногенітальної травми;
- запис результатів психологічного оцінювання;
- запис будь-якого початого лікування;
- результати будь-яких зібраних та оброблених зразків.

Медично-правове документування може мати форму письмових чи друкованих нотаток, медичних схем (включно з піктограмами/схемами тіла для вказання пошкоджених місць), комп'ютерних файлів з офіційними медичними висновками, цифрових мобільних файлів, записів, фотографій або поєднання вищезазначеного.

(2) Збір криміналістичних зразків може сформувати ключову частину медично-правового доказу, але може проводитися лише коли є можливість зберігати та обробляти зразки, а також проводити криміналістичний аналіз. Серед криміналістичних зразків, зібраних у випадках сексуального насильства, є біологічні (з рота, ануса, вагіни, включно із сечею, кров'ю, спермою, виділеннями та шкірою) та не біологічні зразки (одяг). Після збору зразки слід обробити та провести аналіз, а також зафіксувати офіційні результати. Із цих результатів складатиметься частина заключної медично-правової документації».

Ще один важливий міжнародний документ – Глобальний кодекс поведінки щодо збору та використання інформації про систематичне сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (**Кодекс Мурад**). У Кодексі акумульовані мінімальні стандарти безпечного, ефективного й етичного збирання та використання інформації про жертву або особу, яка пережила систематичне сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом.

Кодекс так само як і названі вище документи наполягає на повазі до права осіб, які пережили СНПК, на контроль та автономність, а також вимагає від усіх залучених до комунікації з потерпілими від СНПК створювати користь або не робити взагалі. І це вкрай важливий принцип, який ми маємо сповідувати: якщо ми не впевнені в тому, що слідча дія, освідчування чи експертний огляд потенційно не ретравматизують потерпілу, то навіть якщо у вказаних діях є об'єктивна потреба слідства, ми повинні від неї відмовитись.

Принцип «Створювати користь або не робити взагалі» фокусує усіх залучених суб'єктів на питанні **«Чи є альтернативні джерела?»** застосовно до інформації про СНПК: «Ми шукатимемо альтернативні джерела інформації про СНПК і запитуватимемо себе, чи дійсно наш мандат або завдання вимагає від нас інтерв'ювання осіб, які пережили сексуальне насильство, або використання інформації, отриманої від них. Ми визнаємо, що пошук альтернативних джерел дозволяє усунути потенційні ризики для осіб, які пережили сексуальне насильство, їхнього оточення та для нас, пов'язані з отриманням такої інформації напряду від осіб, які пережили сексуальне насильство, зменшує тиск на таких осіб і дає їм більший простір для прийняття рішення щодо участі» (п.4.3).

А принцип «Збирати інформацію з інших джерел» рекомендує **«Шукати інформацію щодо ССНПК, отриману не від осіб, які пережили сексуальне насильство, і не про них.** Ми визнаємо, що корисна інформація про ССНПК не завжди надходить від особи, яка пережила сексуальне насильство, або стосується її. Ми намагатимемося збирати та використовувати інформацію про ССНПК з більш широкого кола джерел (як-от статистичні дані, експертні звіти або аналітика, інформація про злочинця), оскільки така інформація створює менший ризик для осіб, які пережили сексуальне насильство, та може зменшити надмірну залежність від інформації, отриманої від них» (п. 8.1).

На національному рівні після початку повномасштабного вторгнення РФ також відбулися тектонічні зміни у підходах до кримінального провадження, в першу чергу – в справах СНПК.

Ще 03.05.2022 підписано **рамкову програму співробітництва** між Урядом України та ООН щодо запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом. Оновлений **Імплементаційний план** (на 2026-2027 роки) на виконання цієї програми офіційно схвалено в листопаді 2025. Впродовж останніх кількох років одним з фокусів «ЮрФем» є експертне та організаційне забезпечення діяльності підгруп Міжвідомчої робочої групи з питань протидії сексуальному насильству, пов'язаному зі збройною агресією Росії проти України (МРГ, група), зокрема й **залучення до процесів оновлення ІП.**

У 2023 році Генеральним прокурором затверджено **Стратегічний план реалізації повноважень прокуратури** у сфері кримінального переслідування за сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. Серед цілей Плану визначено розроблення та поширення програм і процедур розслідування та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про СНПК, орієнтованих на інтереси потерпілих з урахуванням їхніх травм та гендерних аспектів. Також на сайті Офісу Генерального прокурора розміщені **пам'ятки щодо ідентифікації та розслідування** окремих форм СНПК. Гайдлайни можна також завантажити **у додатку на смартфон.**

Цей відеокурс розроблений Асоціацією жінок-юристок України "ЮрФем" за підтримки проекту "Підтримка інклюзивного відновлення для забезпечення стійкості та безпеки людей в Україні", що фінансується Урядом Японії та впроваджується Програмою розвитку ООН (ПРООН) в Україні.

Думки, висновки чи рекомендації належать авторкам цього відеокурсу, і не обов'язково відображають погляди Уряду Японії, Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй чи інших агенцій ООН.

Відеокурс розроблений також у співпраці з Physicians for Human Rights.